

PAPER DETAILS

TITLE: YALNIZ KADINLAR GÜÇLENİYOR MU?: ISTANBUL VE AKSARAY IL ÖRNEKLERİNDE
UZUN YOL SOFÖRÜ ESI KADINLARIN GÜÇLENME PRATIKLERI

AUTHORS: Ayse Nur ÖRÜMCÜ,Songül SALLAN GÜL

PAGES: 2-23

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2497211>

YALNIZ KADINLAR GÜÇLENİYOR MU? UZUN YOL ŞOFÖRÜ AİLELERİNDE DÖNÜŞEN ROLLER: İSTANBUL VE AKSARAY ÖRNEKLERİ¹

ARE THE LONELY WOMEN EMPOWERED? CHANGING ROLES IN OVER-THE-ROAD TRUCK DRIVERS' FAMILIES: EXAMPLES OF ISTANBUL AND AKSARAY

Ayşe Nur ÖRÜMCÜ²

Songül SALLAN GÜL³

Özet

Kadınların güçlenmesi, toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarını dönüştüren tarihsel koşullar ve hane içinde hem erkeğin hem de kadının konumlarıyla yakından ilgilidir. Sanayi devrimiyle birlikte ailenin geçimini sağlamak için erkek emeğinin evden uzaklaşması ve kamusal alanın erkeklere ait görülmesiyle başlayan dönüşüm, kadınların yeniden üretim ve bakım sorumluluklarından tek başlarına sorumlu olması ve özel alana ait görülmeleriyle birlikte, ev kadınlığı kavramını ortaya çıkarmıştır. İlerleyen zamanlarda kadınlar istihdama katılsalar da bu durum kadınlar açısından eşitlikçi bir güçlenmeye yol açmamıştır. Diğer bir deyişle cinsiyete dayalı iş bölümünün patriyarkal biçimi çok fazla değişmemiş, evin geçimini sağlayan cinsin erkek olma niteliği modern patriyarkada da devam etmiştir. 20 yüzyıla gelindiğinde ise kadın hakları alanının gelişimi ve kamu refah hizmetlerinin toplumsal cinsiyet rollerini de kapsayan değişimiyle beraber kadınların kamusal alana katılım olanakları artmıştır. Değişen demografik yapı, gelişen sanayi ve ulaşım sektöründeki gelişmeler de cinsiyet ve aile ilişkilerini dönüştürmeye başlamıştır. Ancak uzun yol şoförlüğü gibi erkeklerin uzun süre hane dışında kalmasını gerektiren süreçler, hane içi ilişkilerde kadın eşlerin geleneksel olarak erkeklere ait olduğu düşünülen kamusal alandaki sorumluluklarını artırırken, hane içindeki karar alma süreçlerine daha aktif katılmalarına da olanak sağlamıştır. Kadınların kendi yaşamlarını kontrol etme, karar alma süreçlerine katılım, bir şeyi yapmaya gücü olduğu hakkında bilinç ve özgüven kazanma, bireysel ve yakın ilişkilerde güçlenmeleri de önemli değişim alanlarından biri olmuştur. Bu çalışmada uzun yol şoförü erkeklerin mesleklerinden dolayı bu hanelerde dönüşen rol ve sorumlulukların kadınlar bakımından bir güçlenme süreci olarak deneyimlenip deneyimlenmediği ve süreç üzerinde patriyarkinin etkileri ele alınmaktadır. Çalışmanın verisi 2019 yılında, İstanbul'da 15 ve Aksaray'da 15 olmak üzere toplam 30 uzun yol şoförü eşi kadınla derinlemesine görüşme tekniğiyle gerçekleştirilen alan araştırmasına dayanmaktadır. Çalışmanın gösterdiği en önemli sonuçlardan biri şoförlük mesleğinin eril olma niteliğini ve patriyarkal dinamikleri korumakla birlikte, erkeğin ev dışında olmasının kadınların daha fazla kamusal alana katılmasını zorunlu kılması ve hane içi ilişkilerde özgüven kazanarak kadınların güçlendiğini göstermesidir.

Anahtar Kelimeler: Güçlenme, Uzun yol şoförü, Cinsiyet rolleri, Aile, Toplumsal cinsiyet

¹Çalışma, 2022 Yılında Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL danışmanlığında Ayşe Nur ÖRÜMCÜ tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında tamamlanan “*Aile İçi Rol ve Cinsiyet Örgütlerinde Değişim ve Güçlenme İlişkisi: Uzun Yol Şoförü Aileleri Aksaray ve İstanbul Örnekleri*” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

²Öğr. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, E-Mail: aysenurorumcu@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0438-0122

³Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, E-mail: songulsallangul@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1107-7372

Abstract

The empowerment of women is closely related to the historical conditions that transform gender roles and responsibilities and the positions of both men and women in the household. The industrial revolution had male labour removed from the house and public sphere was started to be seen as it completely belonged to men. This transformation caused the women to undertake the responsibilities of reproduction and caring solely in the private sphere as the public sphere started to be seen a masculine area. Hence, the concept of housewifery emerged. Although women started to participate in employment in the following times, this situation did not lead to an egalitarian empowerment for women. In other words, the patriarchal form of the gender-based division of labour did not change much in domestic roles and responsibilities, and the role of being the man who provides the livelihood of the house continued with the modern patriarchy. The development of women's rights in the 20th century and the changes in public welfare services in terms of gender roles enabled women to participate more in the public sphere. The changing demographic structure, developing industry and developments in transportation sector also began to transform gender and family relations. However, processes such as over-the-road truck driving, which require men to stay away from the family for a long time, have changed the relationships within the household, causing women to undertake public sphere responsibilities that are traditionally considered men's duty and to participate more actively in decision-making processes within the household. Women's control of their own lives, participation in decision-making processes, gaining awareness and self-confidence in terms of having power to do something are indicators of individual empowerment and empowerment in close relationships. In this study, it is discussed whether the changing roles and responsibilities of over-the-road truck driver men's households are experienced as an empowerment process for women and the effects of patriarchy on the process. The data of the study is based on the field research conducted with in-depth interview technique with a total of 30 long-distance drivers' spouses, 15 in Istanbul and 15 in Aksaray, in 2019. One of the most important results of the study is that the men's absence in these families obliges women to participate in the public sphere more and accordingly they become empowered by gaining self-confidence in domestic relations while the profession of truck driving preserves its masculine nature and patriarchal dynamics.

Keywords: Empowerment, Over-the-road truck driver, Gender roles, Family, Gender

GİRİŞ

Kadınların güçlenmesi özellikle 1970'lerden başlayarak gündeme gelmiş, son yıllarda ise başlangıçtaki kalkınma temelli ekonomik güçlenme/güçlendirme yaklaşımından uzaklaşarak toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde tartışılmaya başlanmıştır. Yukarıdan aşağıya doğru bir güçlendirme yaklaşımının toplumsal cinsiyet körü olduğu ve kadınların stratejik ihtiyaçlarıyla uyumlu olmadığı düşüncesinden hareketle güçlenmenin bizzat güçlenmesi hedeflenen kişiler için aşağıdan yukarıya doğru şekillenen bir süreç olması hedeflenmektedir. Güçlenme bireysel, yakın ilişkilerde ve kolektif (Rowlands, 1997) olmak üzere üç boyutludur. Güçlenmenin ilk iki boyutu aile, akrabalık ilişkileri ve yakın çevreyle doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan içinde bulundukları ailenin dinamikleri kadınların güçlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Aile ise tarihsel olayların toplumu dönüştürme süreçlerinden en çok etkilenen kurumların başında gelmektedir. Bu bağlamda 1789 Fransız İhtilali'nin yarattığı demokrasi düşüncesi eşit birey ve yurttaşlık, hukuk devleti ve eşit oy hakkı gibi talepler kadın hareketleri bakımından önemli bir dönüşüme karşılık gelmektedir. 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi ise kadınların çalışma yaşamına girmesine olanak sağlamıştır ancak bu durum iş yaşamında da cinsiyete dayalı iş bölümü ve eşitsiz iş ilişkilerini, düşük ücret ve kötü çalışma koşullarını beraberinde getirmiştir. Sanayi devrimi özellikle erkek emeğini hanenin dışına çıkarmasıyla kamusal alan ve özel alan dikotomisini yaratmıştır. Kadınların özel alanda kalıp yeniden üretim ve bakım emeğinden tek sorumlu hale gelmesiyle ev kadınlığı kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Bu eksenle Sanayi Devrimi ailenin dönüşümünde en çok etkisi olan tarihsel olaydır.

İlerleyen yıllarda dünya savaşları, düşük işçi ücretleri nedeniyle ortaya çıkan yoksulluk ve ekonomik krizler gibi nedenler kadınların özel alandan çıkmasına ve artan oranlarda istihdama katılmaya başlamasına yol açmıştır. Ancak kadınlar istihdama katılsalar bile kadınların eviçinde harcadıkları emek görünmez hale gelmiş ve bu durum kadınların hane içinde eşitlikçi bir biçimde güçlenemedikleri bir süreç karşılık gelmiştir. Kadınların eğitim ve eşit oy hakkı talepleriyle başlayan kadın hareketleri bu kazanımların beklenen eşitliği sağlayamaması nedeniyle 20. yüzyılın başlarında farklı bir yöne evrilmiş, kadınların ücretli ve ücretsiz emeği ve eviçi rollerini tartışmaya açmış ve kadınların güçlenmesi gündeme gelmeye başlamıştır. Güçlenmeye ilişkin ilk tartışmalar sosyalist Marksist bir düzlemde sınıfsallık, emek ve kadınların özgürleşmesi bağlamında yapılmaya başlamıştır. 1970'lere gelindiğinde ise özellikle kalkınma teorileri içinde yoksul kadınların güçlendirilmesi yaklaşımı benimsenmiştir.

Kadınların ekonomik açıdan güçlendirilmeleri çabalarıyla başlayan güçlenme süreçleri Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların da katkısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama hedefiyle bütünleşmiştir. Bu kapsamda kadınların eğitime erişimi, meslek edinmeleri, istihdama katılımları yönetsel ve politik karar alma süreçlerinde daha çok temsili gibi konular gündeme gelmiştir. Kadınların bu çok yönlü güçlenme süreçlerinde eviçi toplumsal cinsiyet rolleri en temel noktayı oluşturmaktadır. Kadınların çalışma yaşamına katılması, aile içindeki güç ilişkilerini değiştirme potansiyeline sahip olup aile ve toplum içinde var olan patriyarkal değerlerin varlığına rağmen aileleri daha eşitlikçi bir yapıya kavuşturmuştur (Adak, 2011, s. 47-48). Diğer taraftan kadınlık rollerinin oluşumunda patriyarkal örüntülerin etkisi eskisi kadar etkili olmasa da varlığını sürdürmekte ve kadınlar gelir getirici işlerde çalışsalar bile geleneksel eviçi rolleri ve annelik sorumluluklarını yüklenmeye devam etmektedirler. Dolayısıyla aile içindeki dinamikler ve erkek eşin mesleği de kadınların güçlenme süreçlerinde önem kazanmaktadır.

UZUN YOL ŞOFÖRLÜĞÜ MESLEĞİNİN HANE İÇİ İLİŞKİLERE VE KADINLARIN GÜÇLENMESİNE YANSIMASI

Aileyi oluşturan bireylerin konumları, ailedeki dinamiklerin işleyişi bakımından önemli bir duruma karşılık gelmektedir. Bu bakımdan geleneksel çekirdek aile yapısını etkileyebilecek en önemli unsurlardan biri anne ya da babadan birisinin çeşitli nedenlerle aileden kopmasıdır. Sosyolojide daha çok tek ebeveynli aile kavramı ile ifade edilen bu durum, aileden uzak kalan ebeveynin baba olması durumunda ise babasız aile olarak ele alınmaktadır (Zeybekoğlu Dünder, 2012, s. 49-55). Erkeğin ailesiyle birlikte olmaması çoğunlukla ölüm, boşanma, terk gibi nedenlerle değerlendirilse de uzun yol şoförlüğü gibi erkeğin mesleği nedeniyle de oluşabilmektedir. Uzun yol şoförü erkeklerin en az haftanın birkaç günü evden uzakta olma durumu zaman zaman aylarla ifade edilen süreçlere uzayabilmektedir. Bu haneler tam olarak babasız aile tanımına uygun olmasa da erkeklik rolleri ve sorumluluklarının yerine getirilmesi konusunda bir yarı zamanlı eşlik/babalık durumu ortaya çıkmaktadır.

Uzun yol şoförlüğü 1970’li yılların sonlarında başlayan ve 1980’li yıllarda neoliberal politikaların tüm dünya ülkelerini etkisi altına almasını takip eden küreselleşme sürecinde önem kazanmıştır. Teknoloji ve dijital iletişim alanındaki gelişmeler ülkeler arasındaki ekonomik alışverişi hızlandırmış, üretimin parçalı yapısı nedeniyle üretim aşamasında ve üretilen mal ve ürünlerin üretildiği bölgelerden nihai tüketicilere ulaştırılması bağlamında taşımacılık hizmetleri büyük önem kazanmıştır. Geçmişe oranla daha büyük coğrafyalarda

faaliyet göstermeye başlayan lojistik sektörünün önemli bir kısmını kamyon ve tırlarla yapılan karayolu taşımacılığı oluşturmaktadır. Taşımacılığın değişen karakteri bu araçları kullanan uzun yol şoförlerinin de çalışma koşullarını değiştirmiş, evden uzakta geçirdikleri süreler uzamıştır. Uzun yol şoförlüğü kadınlara açık bir meslek olsa da daha çok erkek mesleği olarak değerlendirilmektedir. Bu eksende uzun yol şoförlüğü cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın en çok görüldüğü alanlardan biridir. Connell'a göre günümüzde her ne kadar şoför olarak çalışan kadınlar olsa da büyük kamyonlar hala eril bir uzmanlık alanında bulunmaktadır (2016, s.198). Bu durumun en önemli nedeni kadın ve erkek mesleklerinin çocukluktan itibaren eğitim ve çocuklara yönelik oyuncaklar ve kitaplar gibi kültür ürünleriyle (Gümüşoğlu, 2016) toplumsal cinsiyet rejimi içine yerleştirilmesidir. Uzun yol şoförlüğünü erkek mesleği olarak ön plana çıkaran diğer bir neden ise seyahat etmeyi gerektiren işlerde kadınların tercih edilmemesi (Parasız ve Bildirici, 2002) ve kadınların istihdama annelik ve ev kadınlığı kimlikleriyle birlikte katılıyor olmasıdır (Parlaktuna, 2010). İngiltere'de 2021 yılında yapılan bir araştırmaya⁴ göre büyük ticari araç sürücülerinin %97,39'unun erkek olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Türkiye'de cinsiyete dayalı ayrıştırılmış veriler olmamasına rağmen gözlemsel düzeyde uzun yol şoförlüğü erkek mesleği olarak değerlendirilebilir.

Uzun yol şoförlüğünün erkek mesleği olarak değerlendirilip ağırlıklı olarak bu alanda erkeklerin istihdam edilmesi bakımından uzun yol şoförü ailelerinde erkek eşlerin evden uzakta oldukları süreçte cinsiyet rolleri bağlamında bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu ailelerde eviçi rol ve sorumlulukların tamamının kadınlar tarafından yerine getirilmesinin onlar için ne anlama geldiği ve bir güçlenme deneyimi olarak değerlendirilip değerlendirilmediği bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Uzun yol şoförü ailelerindeki kadınların deneyimlerini kendi özgün konumları nedeniyle aile kuramları ya da toplumsal cinsiyet rolü kuramlarıyla tam olarak açıklamak güçtür. Zira bu ailelerde erkek eşin evden uzakta olması sürekli bir durum değildir, erkek belli aralıklarla eve gelmektedir, yani bir bakıma yarı zamanlı bir eş ve baba olma durumu vardır. Diğer bir deyişle geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri erkeğin evde ya da uzakta olmasına göre akışkan hale gelmekte, zaman zaman bulanıklaşmakta ve ters yüz olmaktadır. Bu bakımdan erkeğin uzakta olduğu ve evde olduğu zaman dilimi içinde gerçekleşen değişim ve dönüşümleri yorumlamak için farklı yaklaşımlardan yararlanmaya ihtiyaç vardır. Bu

⁴Warwick Institute for Employment Research tarafından yayınlanan Working Futures 2021'e ilişkin veriler www.careersmart.org.uk web sitesi üzerinden elde edilmiştir (26.04.2022).

düşünceden yola çıkarak araştırma kapsamında kadınların güçlenme deneyimlerinin değerlendirilmesinde Sylvia Walby'nin (2014) modern patriyarki ve Deniz Kandiyoti'nin (1988, 2015) geleneksel patriyarki kavramına ilişkin yaklaşımlarından yararlanılmıştır.

YÖNTEM

Araştırma kapsamında verilerin toplanması için nitel araştırma tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış ve İstanbul ilinde 15, Aksaray ilinde 15 olmak üzere toplam 30 uzun yol şoförü eşi olan kadınla görüşülmüştür. Araştırmanın ana odağını uzun yol şoförü olarak çalışan erkeklerin mesleğinin ailelerinde cinsiyet rollerinin dönüşümü ve bu durumun kadınlar için bir güçlenme süreci olarak deneyimlenip deneyimlenmediği oluşturmaktadır. Bu nedenle kadınların öznel deneyimlerinin erkeklerden farklı olduğu (Olsen, 1994) ve kadın deneyimlerinin pozitivist bir bakış açısıyla yorumlanmasının eşitsizlikleri yeniden üretme potansiyeli taşıdığı varsayımıyla (Mies, 1983) araştırma sürecinde nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Kümbetoğlu'nun (2015) dikkat çektiği gibi kadınlarla ilgili araştırmalarda amaç, pozitivist yöntemde olduğu gibi yalnızca neden sonuç ilişkisini açıklamak değil, sosyal yaşamın günlük deneyimlerin, ilişkilerin anlamını derinlemesine kavramak ve tanımlamak olduğundan bu amaca en iyi hizmet eden niteliksel yöntem tercih edilir.

Çalışma kapsamında uzun yol şoförlüğü; haftanın en az 2-3 gününü haneden ve dolayısıyla yaşadığı kentten uzakta geçiren kamyon, tır ya da çekici gibi araçları kullanan şoförlük mesleği olarak tanımlanmıştır. Benzer koşullarda çalışan uzun yol otobüs şoförleri düzenli çalışma saatleri ve işin niteliğinin herhangi bir şekilde belirsizlik içermemesi nedeniyle kapsam dışında tutulmuştur. Araştırma alanı olarak İstanbul ve Aksaray illerinin seçilme nedeni nüfusa göre en fazla kamyon-tır-çekici sayısının fazlalığı olmuştur. İstanbul kenti Türkiye'de en yüksek kamyon-tır-çekici sayısına sahip olan büyük şehir olması nedeniyle seçilirken, Aksaray büyük şehir olmayan ancak en fazla kamyon-tır-çekici sayısına sahip il olması nedeniyle seçilmiştir. Örneklem seçiminde kamyon-tır-çekici sayılarına bakılmasının sebebi aktif çalışan uzun yol şoförlerinin sayısına net olarak ulaşılabilmesi olmasıdır. TÜİK, İŞKUR ve TŞOF aracılığıyla rakamlara ulaşmaya çalışılmış ancak tüm şoförler tek bir kategoriye dahil edildiği için uzun yol şoförlerinin sayısı hakkında sağlıklı bir sonuç elde edilememiştir. Türkiye'de uzun yol şoförlerinin sayısı bakımından ayrıştırılmış istatistik veriler olmamasına rağmen TÜİK tarafından açıklanan kamyon/tır/çekici sayısı üzerinden ve her bir araç için en az bir şoför çalıştırıldığı varsayımından hareketle toplam sayının tahmin edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda TÜİK üzerinden elde edilen hane

büyükluğu ve hane sayısını verilere bakıldığında Türkiye’de yaklaşık olarak her 25 aileden birinin uzun yol şoförü ailesi olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.⁵

Araştırma kapsamında katılımcılara araştırmanın amaçları doğrultusunda gündelik yaşam, güçlenme, kadınlık ve erkeklik rolleri, erkek eşin mesleğinin kadınların gündelik yaşam deneyimlerini ve güçlenme sürecini nasıl etkilediği ve bu süreçte patriyarkal dinamiklerin işleyişi kapsamında sorular sorulmuştur. Alan araştırmasına İstanbul’dan başlanmış ve 16 görüşme sonunda görüşmelerin kendini tekrar etmeye başladığı anlaşıldığı zaman alandan çıkılmış ve bir görüşmenin yarıda kesilmesi nedeniyle 15 görüşme değerlendirilmiştir. Aksaray’da ise toplam 18 kadınla görüşülmüş, 3 görüşmedeki katılımcıların süre kısıtı ve yeterli bilgi vermemesi nedeniyle 15 görüşmecinin anlatıları değerlendirmeye alınmıştır. Alan verileri Kategorik İçerik Perspektifi Analizi⁶ tekniği ile analiz edilmiştir.

Ana başlıklar altında oluşturulan alt kategorilerin metafor ve metanomlar genel olarak katılımcıların anlatılarında kullandıkları ifadelerden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Kadınlar eşlerinin evden uzakta olduğu süreçte yaşadıkları deneyimleri ve güçlenmeye ilişkin düşüncelerini şu metaforları kullanarak ifade etmektedirler: Baba Mirası, Teneke Kutu İçinde Yaşamlar, Parası Bol Karısı Dul Olmak, Yükün İki Ucunu da Tutmak, Yuvayı Yapan Dişi Kuş, Dumansız Baca Kahırsız Koca, Ataerkil Pranga, Konuk Oyuncu, Gömülü Damga, Evdeki Şoför, Ekmeğinin Üstünde Durmak, Dayanılacak Kapı, Göğün Rengiyle Kitlenen Kapı, Okul Yolunu Yalnız Yürümek, Taşı Toprağı Korku Olan Kent ve Madalyonun Öteki Yüzü. Kullanılan metonomik ifadeler ise şunlardır: Refaha Yolculuk, Dijital Yarenlik, Sıradan Olana Öykünme, Kusursuz Telafi, İçindeki Güce İnanmak ve Yuvası İçin Güçlenme.

AKSARAY VE İSTANBUL’DA UZUN YOL ŞOFÖRÜ EŞİ OLMA VE GÜÇLENME DENEYİMİNİN GÖRÜNÜMLERİ

Alan araştırmasında görüşülen katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1 de gösterilmektedir.

⁵Araştırma tasarımının yapıldığı 2019 yılına ait demografik veriler TÜİK nüfus istatistikleri ve TÜİK Ocak 2019 Motorlu Kara Taşıtları İstatistiklerinden alınmıştır. <https://tuik.gov.tr>

⁶Tekniğin metafor ve metanomlarla zenginleştirilerek yeniden şekillendirilmiş halinin kullanımı konusunda Yılmaz’ın (2010) çalışmasından yararlanılmıştır.

Gör. Kodu	Memleketi	Yaş	Eğitim Durumu	Evlilik Yaşı	Çocuk Sayısı	Çalışma Durumu	Erkek Eğitim	Erkeğin Başlangıçtaki İş Durumu
İST1	İstanbul	37	İlkokul	21	2	Önceden çalışmış	İlkokul	Berber
İST2	Malatya	26	Üniversite öğrencisi	19	1	Önceden çalışmış	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST3	Malatya	39	İlkokul	22	2	Önceden çalışmış	Ortaokul terk	Uzun yol şoförü
İST4	Erzurum	46	İlkokul	15	2	Çalışmıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST5	İstanbul	26	Üniversite	24	1	Önceden çalışmış	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST6	Bursa	52	İlkokul	19	5	Çalışıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST7	Trabzon	50	İlkokul	26	2	Çalışıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST8	Osmaniye	50	İlkokul	15	3	Çalışıyor	İlkokul	Tamirci
İST9	İstanbul	50	Ortaokul	21	3	Çalışıyor	İlkokul	Servis/Minibüs şoförü
İST10	İstanbul	53	İlkokul	16	3	Çalışmıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST11	İstanbul	30	Ortaokul terk	32	2	Önceden çalışmış	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST12	İstanbul	49	İlkokul	17	2	Çalışmıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST13	Mardin	36	İlkokul	18	4	Çalışmıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
İST14	Kırklareli	40	İlkokul	20	2	Önceden çalışmış	İlkokul	Belediyede şoför
İST15	İstanbul	40	Ortaokul	23	3	Önceden çalışmış	İlkokul	Uzun yol şoförü
AKS1	Aksaray	36	Lise terk	20	2	Çalışmıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
AKS2	Aksaray	28	Ortaokul	20	3	Çalışmıyor	Ortaokul	Uzun yol şoförü
AKS3	Aksaray	40	İlkokul	18	5	Çalışıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
AKS4	Aksaray	48	İlkokul	21	4	Çalışıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
AKS5	Aksaray	22	İlkokul	17	1	Önceden çalışmış	İlkokul	Uzun yol şoförü
AKS6	Aksaray	54	Ortaokul terk	19	2	Çalışmıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
AKS7	Gaziantep	35	Üniversite	32	1	Önceden çalışmış	Lise terk	Otomobil Aksesuarı Dükkanı var
AKS8	Yozgat	29	Lise terk	18	3	Çalışmıyor	Ortaokul	Uzun yol şoförü
AKS9	Aksaray	55	Okur Yazar	16	4	Önceden çalışmış	İlkokul	Uzun yol şoförü
AKS10	Niğde	54	İlkokul terk	20	5	Çalışmıyor	İlkokul	Hamal
AKS11	Aksaray	51	İlkokul	15	3	Önceden çalışmış	İlkokul	Kargo dağıtıcı/ cam fabrikası işçi
AKS12	Aksaray	57	İlkokul	14	4	Çalışmıyor	Lise terk	Uzun yol şoförü
AKS13	Aksaray	56	İlkokul	20	3	Çalışıyor	İlkokul	Şehir içi tüp gaz dağıtımı
AKS14	Aksaray	45	İlkokul	17	4	Çalışmıyor	İlkokul	Uzun yol şoförü
AKS15	Aksaray	47	İlkokul	21	4	Önceden çalışmış	İlkokul	Uzun yol şoförü

Tablo1: Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Kadınların uzun yol şoförü eşi olmayı nasıl deneyimledikleri ve deneyimlerinin karşılığının bir güçlenme süreci haline gelip gelmediğini değerlendirmek için kadınların günlük yaşantılarında diğer kadınlardan farklılaşan yönleri bulmak ve bunların kadınlardaki

karşılığını anlamak gerekmektedir. Güçlenme dinamik bir süreç olduğundan kadınların deneyimlerinde güçlenmeye ilişkin aranması gereken şifreler, elde edilmiş nihai bir ürün ya da hedef değil, kadınlarda bu konuda oluşan farkındalık, bilinç kazanma ve bir şeyi yapabilme gücünü kendilerinde bulma davranışlarıdır. Kadınların oy kullanma davranışları, sivil toplum kuruluşlarına üyelik, siyasal karar alma süreçlerine katılım, değişim yaratmak için kolektif çalışma gibi değişkenler de güçlenmenin önemli ölçütlerindendir. Ancak çalışma kapsamında temel değişken erkek eşin evden uzakta çalışması olduğundan bununla bağlantılı değişkenler ekseninde bir analiz yapılmış, genel güçlenme ölçütlerinin tümüne yer verilmemiştir. Bu bağlamda katılımcıların anlatıları güçlenme bakımından Rowlands'ın (1997) işaret ettiği karar verme, katılım ve kontrol ekseninde değerlendirilmiştir.

Kendini Tanımlama ya da Erkek Eş Üzerinden Kadınlığı Anlamlandırma: Uzun Yol Şoförü Eşi Olmak

Kadınların erkek eşlerin evden uzakta olduğu süreçte değişen rol ve sorumluluk alanları kadınların güçlenme deneyimleri bakımından önemli bir belirleyici haline gelmektedir. Bu bakımdan araştırma kapsamında ilk olarak uzun yol şoförü eşi olmanın kadınlar açısından ne anlama geldiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Kadınların gözünden uzun yol şoförlüğü mesleği, erkeğin aileyi geçindirme rolünü haneden uzakta kalarak ve bir bakıma ailesi için fedakârlık yaparak yerine getirdiği bir sürece karşılık gelmektedir. Eşi haneden uzakta çalışan kadınlar için bu süreç hem kadın hem de erkek rol ve sorumluluklarını yerine getirdikleri ikili bir yüke karşılık gelmektedir. Ancak kadınların bu deneyimi Hochschild ve Machung'un (1989) çalışan kadınlar için kullandığı ve onların hem iş hem de eviçi sorumluluklarını yüklenmesi bakımından ikinci vardiya (second shift) olarak da adlandırdığı durumdan farklı bir biçimde gerçekleşmektedir. Çoğunluğu tam zamanlı ev kadını olan katılımcılar erkeklerin sorumluluklarını da yerine getirerek ikinci bir yükün gerekliliklerini de yerine getirmektedir. Öte yandan uzun yol şoförlüğünün görece iyi kazanç sağlayan bir meslek olması, bu durumu kadınlar için katlanılabilir kılmakta hatta başlangıçta karşı çıksalar bile zamanla erkeklerin yolda olma durumunu bir tür “refaha yolculuk” olarak değerlendirmektedirler. Bu durum, özellikle, eşleri uluslararası taşımacılık firmalarında çalışan kadınlar tarafından ayrıcalıklı ve olumlu bir durum olarak görülmektedir. İstanbul'da yaşayan 53 yaşındaki katılımcı eşinin uzun yol şoförü olmasının hane refahına katkısını eski yaşamlarıyla kıyaslayarak şu cümlelerle ifade etmiştir:

Maddi sıkıntı tırcılığında çekmedik daha önce tabi çok sıkıntımız oldu. Öbür türlü şoför olduktan sonra paramızı daha rahat biriktirdik evimizi aldık, yazdığımızı aldık,

arabamızı aldık çok şükür daha bereketli bir parası var yani en azından daha fazla maaşı var. Hani geleni gideni biliyorsun tabii biliyorsun kötü bir meslek değil. Bence güzel bir meslek.

Kadınlar, hanenin ekonomik olarak güçlenmesi ekseninde eşlerin evden uzakta çalışmasına olumlu bir anlam yüklemekteyse de evden uzakta kalma sürelerinin uzaması nedeniyle bu mesleği “dört teker üstünde” olunan, riskli, yorucu ve tehlikeli bir meslek olarak görmektedir. Onlara göre eşlerinin hayatları “asfalt ve gökyüzü arasında” geçmekte, gittikleri ülke ve kentleri çoğunlukla gezme fırsatı olmayan eşleri için yolculuk sadece “yol üzerinde değişen tabelalar” olmakta, uyumak için bile dışına çıkmadıkları adeta “teneke kutu içinde bir yaşam” sürmektedirler. Kadınların mesleğin beraberinde getirdiği zorluklara yönelik bu bakış açısı, erkeklerin gösterdiği önemli bir fedakarlık alanı olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel olarak evi için para kazanmak amacıyla erkek eşin böylesine zor bir işte çalışıyor olması, kadınların eşlerinin bu “fedakarlıklarını” sıklıkla kutsamasına neden olmaktadır. Aksaray’da yaşayan 51 yaşındaki katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

Eşim önce bir kargoda çalıştı. Bir de cam fabrikasında çalıştı. Ondan sonra baktı kazanç yetmeyince buraya girdi. Dedim ya 10 yıllık 12 yıllık işte. Eşim şoför olmaya karar verince ben bir şey demedim. Demedim niye demedim ya hayat şartları, çünkü asgari ücret yetmemeye başladı. Kolay mı bir omuz emeğiyle bak iki tane çocuk evlendirdi. Haftada üç gün falan evde kalıyor dört gün dışarıda kalıyor. Burada olunca da gider yüklemesi olur, başka şeyleri olur dinlenemez yazık. Aıştık işte yapacak bir şey yok.

Erkeğin evi geçindirme sorumluluğunu haneden uzakta kalarak zor koşullarda yerine getirmesinden dolayı kadınlar, eşleri eve geldikleri zamanlarda onları rahat ettirmek için “kusursuz bir telafi” arayışına girmektedir. Bu durumu Aksaray’da yaşayan 29 yaşındaki katılımcı şu cümlelerle ifade etmiştir:

Eşim evde olduğu zaman yaptığım yemekler falan tabii daha özenli oluyor. O geldiği zaman, yolda ne yediği belli olmadığı için sofrayı bile daha özenli kuruyorsun yani rahat etsin diye. Giyim kuşamına da eşimle olduğu zaman daha özenli oluyorum. Şimdiki olduğu gibi böyle pijamayla çıkmıyorsun karşısına. Çünkü adam sürekli yolda olduğu için geldiği zaman da ona hoş görünmek isterim yani.

Kadınların eşlerinin mesleği nedeniyle özel alanda yaşadıkları deneyimleri daha çok duygusal temelli zorluklar olarak dile getirmektedirler. Yalnızlık ve özel günlerde eşin/babanın eksikliği, kadınlar açısından en büyük sorunsal olarak görülmektedir. Ancak zaman geçtikçe bu durumun maddi koşulların iyileşmesinin de etkisiyle daha kabul edilebilir hale geldiğini belirtmektedirler. Katılımcı kadınlardan birinin ifadesiyle uzun yol şoförlerinin “parası bol, karısı dul”dur. Aksaray’da yaşayan 54 yaşındaki katılımcı da eşinin evden uzakta

olmasının duygusal olarak zorluğunu ancak bu durumun sağladığı ekonomik gelirin daha önemli olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

Eşimin yokluğunu en çok mesela bir düğünde, bayramda hissediyordum. Bayramlarda hep bir burukluk yaşadım. Çoğu bayramda hiç yanımızda olmadı. Öyle işte ya, aman ne bileyim, iyiyim mutluyum ben de... Bayramlar seyrânlar yalnız geçti. İşte diyordum adam tamam olmadı ama yanıma gelse diyordum ne yapacak mesela? İş yok, güç yok para olmayınca aşk da olmuyor, mutluluk da olmuyor, her şey para.

Çocukların eğitimi ve diğer gereksinimlerinin giderilmesi, yetiştirme sürecinde disiplinlerinin sağlanması gibi konularda eşlerinin yanlarında olmasını tercih edeceklerini belirten katılımcılar artan ev içi rol ve sorumluluklar söz konusu olduğunda bu durumu bir sorunsal olarak görmemektedirler. Hatta erkek eşlerin evde olmadığı süreçte ev işleri ve yemek gibi konularda esnek davranabildiklerini ve bu durumun kendileri için boş zaman ve özgürlük alanı yarattığını belirtmektedirler. Bu durum bir katılımcının ifadesiyle “*dumansız baca, kahırsız koca*”ya karşılık gelmektedir. İstanbul’da yaşayan 40 yaşındaki katılımcının bu duruma ilişkin ifadesi ise şu şekildedir:

Eşimin evden uzakta olmasının da birçok şeyi var. Ben bazen diyorum düzenimi bozuyorsun diyorum. Rahatlık oluyor temizlik vesaire tabi kişiden kişiye değişir. Benim eşim mesela çok titiz. O geldiği zaman daha derli toplu olmaya çalışıyorum, daha temiz. Ama olmadı mı nasılsa kimse yok evde bulaşığımı bile akşamdan yıkamıyorum yani. Öyle güzel yanları da var tabii.

Ev işlerinin kadınların görevi olarak atandığı ön kabulüyle kendilerini “*yuvayı yapan dişi kuş*” olarak görmekte ancak çocuklarla ilgili sorumluluklarda erkeğin yüklenmesi gerektiğini düşündükleri rol ve sorumluluk alanlarını “*yükün iki ucunu da kendilerinin tutarak*” üstlendiklerini ifade etmektedirler. Kadınlar özel alanda artan sorumluluktan daha çok duygusal boşluklarına dikkat çekmekte, eşleri akşam eve dönen kadınlarla kendilerini kıyaslamakta ve “*sıradan olana öykünmekte*”dir. İstanbul’da yaşayan 26 yaşındaki katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Tek başımayken belki o kadar şey yapmıyordum ama çocuğum olduktan sonra bakıyorsun herkesin eşi akşam evine geliyor, dışarı çıkıyorsun herkes eşiyle geziyor, çocuklarını gezdiriyor. Sen çıkıyorsun parka tek başınasın çocuğunla. Çocuk olduktan sonra çok çok farklı oldu gerçekten. Çocuğuna hem anne hem baba oluyorsun. Ben diyorum “Allahım her akşam evinde olsa keşke.” Yani isterdim evinde olan bir mesleği olsun. Benim de bayan olarak hani gözümün kaldığı şeyler oluyor açıkçası bazılarını bakıyorum eşleriyle her hafta sonu kahvaltılar. Ha sadece böyle gezme tozma amaçlı değil. Akşamları oturup bir film izlemek mısır patlatmak. Mesela ben bunların hayalini kuruyorum haliyle.

Kadınlar, eşlerin evden uzakta ve yolda oldukları süreçte oluşan duygusal yüklerini eşleriyle teknolojinin olanaklarını kullanarak, görüntülü konuşmalar yaparak azaltmaya

çalışmakta, adeta birbirlerine “*dijital yarenlik*” etmektedirler. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, bu durumun erkek eşler tarafından bir kontrol ve denetim aracı olarak kullanılmadığı konusunda ortak görüş bildirmeleridir.

Evinin Kadını, Çocukların Anası Olmanın Ötesine Geçmek: Ev Dışında Erkek Olan Kadınlar

Kadınların kamusal alana çıkışlarıyla ilgili deneyimlerine bakıldığında daha çok alışveriş, aboneliklerin takip edilmesi, banka ve diğer kurumlarla ilgili işlerin yapılması, çocukların ya da kendilerinin sağlık kurumlarındaki işlemlerinin yerine getirilmesi ve çocukların okul süreçlerinin takip edilmesi gibi işlerin yerine getirilmesi ön plana çıkmaktadır. Gerek kamusal alanda gerekse özel alanda erkek eşlerin rol ve sorumluluklarını da üstlenen ve erkeklerin “*konuk oyuncu*” gibi katıldıkları süreç kadınlar tarafından iki yönlü bir deneyime karşılık gelmektedir. Evlenmeden önce çoğunlukla yalnız dışarı çıkmalarına bile izin verilmeyen kadınlar, eşlerinin evden uzakta olduğu süreçte kamusal alanda daha aktif rol alabilmektedirler. Aksaray’da yaşayan 57 yaşındaki katılımcı kamusal alandaki işleri yapmak için dışarı çıktığında cinsiyet rolleri bağlamında deneyimlediği değişimi çarpıcı bir şekilde şu sözlerle dile getirmiştir:

Kendim hep gülerdim, bir de espri yapardım ben hep çevreme " Bugün ben cinsiyet değiştiriyorum erkek olacağım, Bugün çarşı işlerimi halledeceğim, faturalar, resmi işler falan, erkek işlerini" derdim.

Kendilerini eşleri her gün evde olan kadınlarla kıyaslayan katılımcı kadınlar, kendilerinin yapabilme kapasitelerinin arttığını, dolayısıyla bu süreci bir güçlenme deneyimi olarak gördüklerini ifade etmektedirler. Tüm sorumluluğun kendilerinde olmasını zaman zaman bir yük olarak görseler de “*madalyonun öteki yüzü*”nde güçlendiklerini belirtmektedirler. Kadınların erkek eşlerin evden uzak olmasıyla daha önceden konuyla ilgili bir deneyimlerinin olmamasına rağmen bu işleri yapmaya başlamalarını Abadan Unat (1977,1984), kadınların daha fazla karar verme süreçlerine katılımlarına yol açtığı ve bu durumun da onların güçlenmeleri açısından bir başlangıç oluşturduğu şeklinde değerlendirmiştir. Bu araştırmada da kadınlar kamusal alana çıkışlarını onları güçlendiren ve daha çok sorumluluk üstlenseler de yeni beceriler ve özgüven kazandıkları bir süreç olarak değerlendirmektedir.

Güçlenmenin yanı sıra uzun yol şoförü eşi olmak kadınlar açısından çelişkili bir sonucu da doğurmaktadır. Kadınların kamusal alana çıkışlarıyla ilgili olarak en çok dikkat çektikleri konu, eşlerinin uzakta olması nedeniyle yalnız yaşayan kadınları olmaları ve bu durumun bir takım damgalama pratiklerini barındırıyor olmasıdır. Daha önceden herhangi bir

olumsuz deneyim yaşamamış olsalar bile kadınlar namus temelli damgalamaların her an kendileri için ortaya çıkabileceği düşüncesiyle kamusal alana çıkışta giyim kuşamlarına, dışarı çıkış zamanlarına ve davranışlarına dikkat etmektedir. Zira damgalı bireylerin kendilerindeki farklılık nedeniyle insanlar tarafından gözden düşürülmesinin, itibarsızlaştırılmasının ihtimal dahilinde olması da damgalamanın bir çeşididir (Goffman, 2014, s.30-32). Kadınlar eşi yanında olmayan yalnız kadınlar için toplumda söz konusu olan “gömülü damga”nın farkındadır ve bu çekinceyle davranışlarını düzenlemektedir. Kadınların kamusal alana çıkışları konusunda gösterdikleri bu aşırı dikkat Walby’nin (2014) kadınların cinselliği üzerinden işleyen ve onların yaşamlarına yönelik denetimin özel alandan kamusal alana yöneldiği tespitiyle örtüşmektedir. Aksaray’da yaşayan 29 yaşındaki katılımcı olası bir damgalanma sürecini ve bu durumdan kaçınmak için benimsediği stratejiyi şu cümlelerle dile getirmiştir:

Eşi uzun yolda olan benim gibi kadınların hayatımıza daha çok dikkat etmemiz lazım. Çünkü kötü algı yaratılıyor ev yaşantısında ufak bir gevşeklik olunca. Ne derler böyle gevşek davrandığın zaman, adam şoför ama eşi şey diyorlar. Kötü yorumlar falan ona göre daha dik durmamız gerekiyor. Eşim yokken etraftan herhangi bir rahatsızlık veren olmadı. Bunu zaten erkekler düşünmüyor da genelde bayanlar düşünüyor. Yani onun kocası af edersin tır şoförüdür, eşi de zaten ayda yılda bir geliyor o da kötü bir yoldadır diye düşünüyorlar. Dışarıdaki erkeklerden daha çok kadınlar arasında bizim kuyumuzu kazıyor. Ona göre dışarıda kalma saatlerimize daha çok dikkat etmemiz gerekiyor. Bir işin olmadığı zaman bir yere gittiğin zaman... Ben yürüyüşüme bile dikkat ediyorum hani. Tek başıma çıktığım için bu yanlış algıyı kırmak için yani eşi şoför de eşi olunca farklı eşi olmayınca daha bir farklı diye, onu söylettirmemeye çalışıyorum.

Kamusal alana çıkışın temel nedenlerinden biri olan ücretli istihdam içinde yer almak araştırmada yer alan katılımcılar için bir seçenek oluşturmamaktadır. Bu durum kadınların üçte ikisinin gelir getirici işlerle meşgul olmalarına rağmen bu işlerin ev eksenli yürütmeleri ve formel istihdam içinde yer alan kadın sayısının az olmasından kaynaklanmaktadır. Kadınlar, eşlerinin uzakta olması nedeniyle ev ve çocuklarla ilgili tüm sorumlulukları kendilerinin üstlenmesi, erkek eşin kazancının ailenin geçimi için yeterli olması ve mesleksizliklerini formel istihdam içinde yer almamalarının nedenleri olarak belirtmektedirler. Kadınların çalışmaya ilişkin görüşleri İstanbul ve Aksaray illerinde farklılaşmakta, İstanbul’da özellikle çocuk bakım sorumlulukları için aile ve akraba desteği alamama kaynaklı dayanışma eksikliği temelli sorunlar çalışmamaya gerekçe gösterilirken, Aksaray’da kentin sosyal ve kültürel yapısı nedeniyle kadınların çalışmasına ilişkin olumsuz düşünceler ön plana çıkmaktadır.

Kentsel dinamikler de uzun yol şoförü eşi kadınların kamusal alana çıkma deneyimleri açısından büyük önem taşımaktadır. İstanbul'un metropol, Aksaray'ın ise küçük ölçekli ve geleneksel bir kent olması, çoğunlukla yalnız yaşamak zorunda kalan kadınlar açısından birbirinden farklı tehdit ve zorlukları barındırmaktadır. Metropol kent İstanbul'un büyüklüğü ve yabancılığı kadınlar açısından bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle evlilik göçüyle İstanbul'da yaşamaya başlayan kadınlar alışık oldukları akraba ve tanıdık dayanışmasının yitimi nedeniyle tedirgin olmaktadır. Bu kadınlar için İstanbul zaten zor bir şehirken tek başına yaşayan kadınlar için “*taşı toprağı korku olan kent*”e dönüşmektedir. Kadınlar hem özel alanda hem de kamusal alanda güvenliklerini sağlamak amacıyla eşlerinin uzun yol şoförü olduğunu gizlemekte ve kamusal alana çıkarken eşlerine bildirmektedirler. Bu durumun erkek eşlerin baskısı ya da denetimiyle ilgili olmadığını belirten kadınlar için süreç karşılıklı bir gönüllülük üzerine kuruludur:

Evlenip İstanbul'a gelince en basiti çevremden koptum. Çünkü ailemiz çok kalabalıktı buraya geldim tek başınayım, kapımı çalan yoktu. Kapı çalınca zaten bir tedirgin oluyorsun bana kimse gelmez diye, kapıyı kim çaldı diye. Çok zorluk oldu yani. Ben mesela Malatya'da saat onda, on birde tek başıma gidebilirim bir yerlere, çarşıda gezebilirim, küçük şehir, her yerini biliyorum, nerede ne olacağını, nerede ne olduğunu biliyorum. Eşimle yurtdışına başlamadan önce de konuşmuştuk aynı şeyi. “Saat altından sonra kesinlikle dışarı çıkmanı istemiyorum, aklım sende kalsın. Hani sana güvensizlikten değil. Etrafta ne olur ne olmaz. Bir şey olursa ben sana yetişebilecek bir pozisyonda değilim.” Hep bir tedirginlik. Mesela kapının yedi kilidi var, gündüz bile yedisi de kilitlidir. Zaten eşimin şoför olduğunu da iki komşum dışında kimse bilmez.

Aksaray'da ise kentin küçüklüğü ve muhafazakâr yapısından kaynaklanan toplumsal cinsiyetlendirilmiş mekân algısının içselleştirilmiş olması, eşi uzun yol şoförü olan kadınlar için İstanbul'dan daha farklı bir deneyime yol açmaktadır. İstanbul özellikle kente sonradan göç etmiş kadınlar için, kentin yabancılığı ve tanıdıklık/akrabalık ilişkilerinden uzak olmaları nedeniyle yalnızlık ve güvencesizlik anlamına gelirken; Aksaray'daki kadınlar için namus ve ahlak temelli toplumsal kontrol ilişkileri ön plana çıkmaktadır. Herkesin birbirini tanıdığı kentte eşleri evden uzakta olan kadınların kamusal alana çıkışları, hareket ve davranışları aile, yakın çevre, akrabalar ve tanıdıklar aracılığıyla adeta kontrol edilerek sınırlandırılmaktadır. Bu durum katılımcı kadınlar tarafından da içselleştirilmiş görünmektedir. Kadınlar özellikle gece dışarı çıkmayı makul bir gerekçeleri yoksa toplumsal ahlak kurallarına uygun bulmamakta ve 2011 sonrasında Suriye'den iç savaş nedeniyle kente göç eden mültecileri bir tehdit olarak görmektedirler. Aksaray'da yaşayan 47 yaşındaki katılımcı bu durumu “*akşam oldu mu bizim gökle beraber kapımız kitlenir*” ifadesiyle çarpıcı bir biçimde ortaya

koymaktadır. Kadınlar özellikle hava karardıktan sonra ev dışında olmaya ilişkin Aksaray'ın muhafazakar yapısından kaynaklanan düşünceleri şu şekilde aktarmaktadır:

Aksaray eskiden vallahi akşam ezan okundu mu dışarıya çıkamazsın. Karanlıkta dışarıya çıkamazsın yani. Sana diyorum ya ben daha ezan okunmadan perdeleri çeker; elektrikleri yakar; kapımı kapar oturdum. Şimdi biraz daha rahat yani mesela ben gece 9'da da çıkarım ama bu seferde ben korkuyorum, çıkamıyorum. Suriyeliler gelesi. Bir de üstüne üstüne gelip para istiyorlar ya. Korktuğum için çıkamıyorum değilse bana neden çıktın diyen yok. (54 yaşında, Aksaray'da yaşıyor)

Akşam yedi benim için çok erken bir saat yani. Biraz kıskançlık biraz şey çevreden. Aksaray olmasından dolayı evet ailede de yani kayınvalidemde de aynı şey vardır mesela. Hava kararınca kadın evde olacak der. Ya ben de biraz şeyim. Yani mesela böyle bu saatleri seviyorum tam saatlerde dışarıda olacağım yani. (35 yaşında, Aksaray'da yaşıyor)

Hem İstanbul'da hem Aksaray'da kadınlar, kamusal alana çıkış konusunda çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Kadınlar, toplumdaki patriyarkal dinamiklerle bir uzlaşma içersine girmekte ve kamusal alanda yapılması gereken işleri gündüz saatlerinde yapmaya çalışmaktadır. Acil bir durumun söz konusu olması halinde ise akraba ve/veya komşu desteği alınmaktadır. Katılımcılardan bazıları ise kadınların araç kullanmasının önemine dikkat çekmekte, bu sayede gece ya da gündüz kamusal alana rahatça çıkabileceklerini ifade etmektedirler. Bu durum Hashemi vd., (1996) ile Biswas ve Kabir'in (2004) güçlenme ölçeklerinde yer alan kadınların mobilitateye sahip olmaları gerekliliği ile uyumlu görünmektedir. İstanbul'da yaşayan 53 yaşındaki katılımcı araba kullanabiliyor olmasının eşinin yokluğunda yaşamını nasıl kolaylaştırdığını şu şekilde ifade etmiştir:

Şimdi büyüdüler ama mesela o yola gittiği zaman çocuklar hasta oluyordu hem anne hem baba oluyorsun. Gecenin bir yarısı Allah'tan benim şoförlüğüm var öğretmişti bana, gecenin bir yarısı mesela çocuğumu alıp acile gidiyordum babasız. Bazı zorlukları vardı ama ben araba kullandığım için tabii daha kolay oldu.

Yuvası İçin Güçlenme: Güçlenmenin Özel Alana Sıkışması

Güçlenme literatüründe karar verme, katılım ve kontrol (Rowlands, 1997) en önemli değişkenler olarak kabul görmektedir. Bu ekseninde araştırma kapsamında hane gelirini yönetme, aile üyeleri özellikle çocuklarla ilgili kararların alınması, mülkiyet ve mevduat sahipliği, taşıt sahipliği değişkenleri erkek eşin evden uzakta olmasıyla ilgili temel değişkenler olarak belirlenmiş ve katılımcılara bu doğrultuda sorular yöneltilmiştir.

Katılımcıların karar vermek durumunda oldukları en önemli noktalardan biri aile üyeleri özellikle çocuklarla ilgilidir. Erkek eşin yokluğunda çocukların eğitim hayatlarına ilişkin neredeyse tüm kararlar kadınlar tarafından alınmaktadır. Burada dikkat çeken nokta

babanın evden uzakta olmasıyla çocukların eğitimlerine ilişkin tüm bilgi ve deneyimin kadınlarda olması ve babanın çoğu kez sürecin dışında kalmasıdır. “Okul yolunu yalnız yürüten” anneler bu süreçte kamusal alana daha çok çıkmakta ve bu durumu kendilerini güçlendiren bir süreç olarak görmektedirler. Çocukların eğitim süreçlerinde karşılaştıkları sorunları çözmekte zorlandıkları zaman evden uzakta olan erkek eşin rol açığını akraba ya da yakın çevreden yardım alarak kapatmak da bu sürecin bir parçasını oluşturmaktadır. Çocuklarla ilgili kararlar yalnızca eğitim hayatıyla sınırlı kalmamakta zaman zaman çocukların evlilik süreçlerine ilişkin kararların alınması ve düğün, nişan gibi ritüellerin düzenlenmesi de kadınlar tarafından yapılmaktadır. Aksaray’da yaşayan 57 yaşındaki katılımcı bu konudaki deneyimini şu şekilde dile getirmiştir:

Çocukları büyütürken şimdi o kadar aşırı şeyi yapmadılar da yeri geldi zorluklarını da yaşadım. Kızlarım hiç yaşatmadı binlerce şükür. Çocukların velisi ise hep bendim babalarını hiç görmediler onlar. Doğdu görmediler, büyüdü görmediler. Doğum günleri olurdu hatta kız şey, düğüne falan telefon ederdim uçakla gelirdi, Ben her şeyi yapardım çeyizlerini falan. Kız isteme falan her şeyi ben hallettim. Öyle büyüklerim var saydığım kişiler vardı onları arardım. Hayır bir işimiz var buyurun gelin ondan sonra babası burada olamayacak meslek icabı, onlar da sağ olsun kırmazlardı.

Kadınların kendilerine ait gelire sahip olma ve ekonomik bağımsızlıkları güçlenme süreçleri açısından büyük önem taşımaktadır. Araştırma kapsamında İstanbul’da 4, Aksaray’da 5 kadının gelir getirici işlerde çalıştıkları, toplam 21 kadının herhangi bir gelir getirici işte çalışmadıkları görülmüştür. Bu bakımdan katılımcıların ailelerinin büyük çoğunluğunda hane geliri yalnızca erkeğin geliri anlamına gelmektedir. Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri gereği evi geçindiren ve hane gelirini yöneten erkek eş iken, eşleri evden uzakta olan kadınlar hane ile ilişkili kararlarda farklı bir statüye sahip olmakta ve hane gelirini yönetmektedir. Kadınların erkeğin gelirini yönetme rol ve sorumluluğunu üstlendikleri ve bu yolla güçlendikleri anlaşılmaktadır. Aksaray’da yaşayan 51 yaşındaki katılımcının ifadesiyle gelirin elde edilmesi noktasında direksiyon erkeğin elindeyken, yönetilmesi konusunda direksiyon “evdeki şoför” olan kadının elindedir:

Evdeki reis, evin bütün dengesini sağlayan kadın, ben öyleyim yani. Çünkü hani mesela her şeyi kendim yapıyorum. Yazık parayı kazanan o, yöneten benim evin içinde. Mesela adam pazar günü gitti. Yazık yeni araba alınmıştı, işlem yapılmaya gidilecek noterden, gelinecek kim yapıyor? Her şey kendimde.

Gelirin yönetimi ile ilişkili olarak İstanbul’da yaşayan katılımcıların hemen hepsinin bankalarda mevduat sahipliği bulunmakta, çoğu zaman erkeğin maaş ya da banka kartı da kadınlara bırakılmaktadır. Kadınlar kendi hesaplarını daha çok birikim için kullanırken, eşin gelirini ve bağlı banka kartını hane giderleri ve benzeri harcamalara için kullandıklarını

belirtmektedirler. Gelirin yönetilmesi konusunda eşlerinin hesap sormadığını belirten kadınlar, her türlü harcama/yatırım sorumluluğunun kendilerinde olduğunu ve eşlerin müdahale etmediğini ifade etmektedirler. Bu konuda İstanbul’da yaşayan 26 yaşındaki katılımcının ifadeleri şöyledir:

Eşim bana para bırakmıyor aslında, şirketi yatırıyor hesaba ben hesaptan kullanıyorum. Eşim bana paranın hesabını sormaz, biliyor zaten verilecek yerleri. Maaşı aldıktan sonra hesabımızı, görüntülü konuşurken telefonda yaparız. İşte evin kredisi, faturalarımız, Pazar alışverişimiz... Yani ödenecek şeyler gibi, yani sormaz öyle neden onu oraya harcadın, neden bunu buraya harcadın ya da ne yaptın parayı o şekilde asla sormaz.

Aksaray’da yaşayan kadınların büyük çoğunluğunun kendilerine ait bir banka hesapları bulunmamakta, yalnızca sınırlı sayıda kadının eşleriyle ortak hesabı bulunmakta ya da eşlerine ait hesap kartının kullanılması durumu söz konusu olmaktadır. Aksaray’daki katılımcıların eşleri genellikle yurtiçi taşımacılık faaliyetleri yürüttükleri için evden uzakta kalma süreleri daha kısa olmakta, bazıları da kentin Mersin ve İskenderun limanlarına yakınlığı nedeniyle geçiş güzergahında olmasından dolayı gidiş ve dönüşte Aksaray’da mola verme ve evlerine uğrama şansına sahip olmaktadır. Bu sayede evde oldukları zaman zarfında gerekli harcama ve yatırımları kendileri yapmakta ve kadınlara evle ilgili giderler için parayı nakit olarak vermektedir.

Aksaray’daki katılımcılar İstanbul’dan farklı olarak birikimlerini geleneksel yöntemlerle yapmakta ve saklamaktadır. Oldukça sınırlı bir deneyime karşılık gelse de gelirin yönetilmesi hususunda ev, arsa gibi taşınmazlar ve araba satın alma konularında eşlerinin evden uzakta oluğu süreçte karar veren ve gerekli işlemleri kendileri yapan kadınlarla da karşılaşmıştır. Esping-Andersen’e göre kadınlar yaşamlarına yönelik kararları geleneksel olarak ekonomik bağımlılık ve diğer toplumsal kısıtlılıklar çerçevesinde alabilmekte olup, ekonomik özerklik, kadınların rollerinin değişmesinde önemli rol oynamaktadır (2011, s. 36). Bu bakımdan katılımcı kadınlar kendilerine ait bir gelire sahip olmasalar bile eşlerinin gelirini yöneterek görece ekonomik özerklik kazanmakta ve cinsiyet rollerinin dönüşümü için olanağa sahip olmaktadır. İstanbul’da yaşayan 49 yaşındaki katılımcı hane gelirini yönetme konusundaki deneyimini şu şekilde ifade etmiştir:

Eşim bana kesinlikle hesap sormaz gerçekten kesinlikle. Bazen oluyor eşim gittiği zaman 2 ay kalır. Ben defter tutarım hesaplarımı bilirim yani. Nereye ne harcadım kasa ben olduğum için eşime hesap vermek isterim, eşim kesinlikle der bana hesap verme der yani aramızda öyle bir şey yok. Hiç kendime aldığım şeylere falan hiç kesinlikle karışmaz yani yok öyle şeyleri. Eve alınacak şeylere falan tabii ki ben fikrimi söylüyorum eğer gerekliyse zaten alınıyor yani. Eşim müdahale etmez gerekliyse, sen beğendiysen ben de beğeniyorum diyor, bana güvenir yani o konuda.

Aksaray’da yaşayan 57 yaşındaki katılımcı ise eşinin geliriyle görece büyük yatırımlara ve satın alma işlemlerine tek başına karar verdiğini şu sözlerle dile getirmiştir.

Eşim yolda olduğu zaman geldiği vakit gelirdi yüklüce para bırakırdı. Evin ihtiyaçlarına... Yok yok hiç hesap sormazdı ne yaptın diye, şeydir yani cömerttir yani. Hiç hesap sormadı. Ben de yani küçüktüm ama akıllıydım, yani öyle çarçur etmezdim. Ondan sonra parayı güzel yönlendirdim. Mesela biriktirirdim bir araba alırdım, biriktirirdim bir arsa alırdım. Yani ihtiyaçları karşıladıktan sonra. Sen bilirsin sen güzel yaparsın derdi hep. Benim üstüme oluyordu hep ev alırdım kendi üstüme, araba alırdım kendi üstüme. Çünkü o burada değildi her şeyi ben yapmak zorundaydım.

Kadınların güçlenmeye ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde meslek sahibi olmak ve kendilerine ait gelirin olması ilk sırada gelmektedir. Kendine ait geliri olan ve “*kendi ekmeğinin üstünde duran*” kadının güçlü olduğu konusunda hemen hemen tüm katılımcılar aynı düşüncededir. Feminist perspektiften güçlenme, karar vermekten öte kadınların kendilerini karar verme kapasitesine sahip görmeleri ve karar verme hakkına sahip olduklarına inanmalarıdır (Rowlands, 1997). Bu bakımdan güçlenmenin ilk basamağı kadınların bireysel olarak kendilerini güçlü görmeleridir. Bu durumla bağlantılı olarak kadınların güçlenmeye ilişkin dikkat çektikleri diğer bir nokta kadınların çalışmasından bağımsız olarak kendilerine ilişkin kararları verebilmeleri, kimseden yardım beklemeden ve kimseye muhtaç olmadan yaşayabilmeleridir. Aksaray’da yaşayan 54 yaşındaki katılımcının ifadesiyle güçlü kadın, “*içindeki güce inanan*” ve her şeyi başarabileceğine dair inancı olan kadındır:

Güçlü kadın bir beklenti içinde olmayan bana göre, ben yapabilirim diyen. Sadece çalışan kadın değil güçlü olan bana göre. Sadece çalışan kadın güçlü diye bir şey yok yani ben çalışmadığım halde kendimi güçlü görüyorum yani. Ben istediğimi yapabilirim diyorum yani mesela. Benim güçlü olmamda eşimin uzakta olmasını bir etkisi var mıdır zaman zaman ben kendime onu da sordum. Acaba dedim eşim evde olsaydı her şeye karışır mıydı ki? Ama karışacak olan adam diyorum telefonda da karışır. Eve geldiği zaman yine karışabilir belki ama ben karıştırmam.

Benzer şekilde İstanbul’da yaşayan 50 yaşındaki katılımcı da erkeğin evden uzakta olmasının özgüven kazanmasına ve güçlenme sürecine etkisini şu cümlelerle ifade etmiştir:

Kendine güvenen, hiç kimseden korkmayan, işini yapan yani erkeklere boyun bükmeyen, kendi ben kendi işimi kendim yaparım erkeğe taş çıkartırım diyen kadın güçlüdür. Önce kendine güveneceksin. Ben kendime güvenirim yani her türlü, ben her işin altından da kalkarım yani evvel Allah. Yalnız bir şeyleri hallederken güçlendim sanırım, eşim evde olmadığı için her şeyi yapa yapa öğrendik yani böyle dirençli olduk, demir gibi bir kadın olduk.

Güçlü kadın tanımlanmasında bazı katılımcılar ise eşlerinin uzun yol şoförü olmasına vurgu yaparak güçlü olmayı babanın evden uzakta olduğu süreçte çocuklarına sahip çıkmak

ve evi çekip çevirebilmek gibi geleneksel annelik ve kadınlık rolleriyle tanımlamaktadırlar. Bu katılımcıların güçlenmeye yükledikleri anlam aile odaklı olup “*yuvası için güçlenme*”ye karşılık gelmektedir.

SONUÇ

Araştırma verilerinin ışığında eşleri uzun yol şoförü olan kadınların güçlenme deneyimlerinin daha çok kamusal alana çıkış, hane gelirini yönetme, ekonomik ve aile içi kararlarda daha çok söz sahibi olma gibi değişkenler etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu durum Rowlands’ın (1997) kadınların kendilerini ilgilendiren yaşamsal süreçler ve karar alma mekanizmalarına aktif katılımları ve kendi yaşamlarını kontrol edebilmelerini kapsayan güçlenme ölçütleriyle de uyumlu görünmektedir.

Güçlenme bağlamında Türkiye’de ilk çalışmalardan birini yapan Abadan Unat (1977) güçlenmeyi⁷ erkek eşin haneden uzak kalmasıyla değişen hane ilişkileri ve değişimin ana etkenleri üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda erkeğin haneden uzak kalmasıyla aile yapısındaki değişim geniş aileden çekirdek aileye doğru yönelir ve bu ailelerde geniş aile ilişkileri önemini kaybeder. Ayrıca kadınların ücrete dayalı bir üretim sürecine katılması, kitle iletişim araçlarının yayınından daha fazla etkilenmesi, dinsel faaliyetlerinin azalması, eğitim açısından kız ve erkek çocuklara eşit fırsatlar tanınması gerektiğine olan inancın artması, tüketime yönelik davranış ve normların benimsenmesi de erkeğin haneden uzakta olmasının bir sonucu olarak yaşanan dönüşümlerdir (Abadan Unat, 1977, s. 113). Uzun yol şoförü eşleri ekseninde yapılmış bu çalışma kapsamında erkeğin evde olmadığı süreçte kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin yanı sıra kadınlar, çifte rol üstlenmektedir. Erkek işi ve sorumlulukları olarak adlandırılan hane reisi olma, çocukların eğitimi ya da hane gelirinin harcanması noktasında karar verici olma, kamusal alanda veya resmi kurumlarda gerçekleştirilmesi gereken işlemleri yapma gibi rol ve sorumlulukları üstlendiği bulgulanmıştır. Bu doğrultuda kadınlar için eşlerinin evden uzakta çalışıyor olması onlara daha fazla sorumluluk yüklese de kadınları evişleri ve kamusal alana çıkış konusunda özgürleştirmekte ve onlara güçlenmeleri için bir alan da açmaktadır. Kadınlar erkeklerin rol açığını kapatmak için ikinci bir yükün altına girseler de genel anlamda bu durumdan şikâyet

⁷ Nermin Abadan Unat 1977 yılında dış göç deneyimi yaşayan kadınlar ve dış göçle yurtdışına giden erkeklerin Türkiye’de kalan eşleri ile ilgili olarak “*Dış Göç Akımının Türk Kadının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi*” başlıklı çalışması birçok açıdan büyük önem taşımaktadır. Çalışma ulusal literatürde ilk kez yapılmış olan hem bir göç hem de güçlenme çalışmasıdır. Abadan Unat’ın çalışmasında kullandığı “özgürleşme” kavramını oluşturan bileşenler günümüz “güçlenme” bileşenleriyle örtüşmektedir. Araştırmacının kendisi de önceden kullandığı “emancipation” (özgürleşme) kavramını kadın ve erkek eşitliği bağlamında kullandığını ve bu kavramların bugünkünden çok daha farklı bir kavrayışa ait olduğunu belirterek, günümüzde “empowerment” (güçlenme) kavramına karşılık geldiğini ifade etmiştir (Abadan Unat ve Mirdal, 2015, s.19-20).

etmemektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri erkek eşin yokluğunun kadınların karar alma mekanizmalarında daha aktif rol almalarına ve özellikle hane geliri üzerinde söz sahibi olmalarına yol açmasıdır.

Kadınların hayatlarına yönelik kararları almada geleneksel olarak erkeğe ekonomik bağımlılığın büyük önemi vardır. Zira kadının çalışması ve gelir elde etmesi aile içi güç ilişkilerini değiştirme potansiyeline sahiptir (Dedeoğlu, 2000; Ercan ve Özar, 2000; Toksöz, 2011). Uzun yol şoförü eşleri örneğinde ise çoğunlukla eşlerinin yokluğunda geliri yönetme konusunda özerk davranma hakkına sahip olan kadınların kazandıkları ekonomik özerklik onların güçlenmesi bakımından önemli bir basamağa karşılık gelmektedir. Katılımcı kadınlar ekonomik olarak gelir getirici bir işte çalışmanın güçlenme bakımından önemli olduğunu belirtmekte ancak yaşamları hakkında karar alabilmeyi kendi güçlenme deneyimlerinin merkezine almaktadırlar. Bu durum, güçlenme sürecinde kadınların kendilerine ait ekonomik gelir elde etmelerini, meslek edinmelerini ve ücretli istihdama katılımlarını ön planda tutan ekonomik temelli yaklaşımın ötesine geçerek farklı kadınların deneyimlerine ışık tutulmasına gerektiğine işaret etmektedir.

Kadınlar erkek eşin uzakta olduğu zaman diliminde daha çok kamusal alana çıkmak durumunda kalmakta, başta satın alma olmak üzere aile ekonomisini yönetmekte, çocukların yaşamları ya da eğitimle ilgili kararları tek başlarına almak durumunda kalmaktadırlar. Bu durum kadınların başarabileceklerine ilişkin özgüvenlerini artırmakta ve güçlenme bakımından bilinç oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Ancak toplumda varlığını sürdüren patriyarkal örüntüler eşi evden uzakta çalışan kadınların deneyimlerini etkilemeye devam etse de kadınlar Kandiyoti'nin (2021) işaret ettiği muhafazakâr tepkiyi vererek ya da feminist stratejiler kullanarak bu süreci kendi lehine çevirmektedir.

Eşleri uzun yol şoförü olarak çalışan kadınların deneyimleri Walby'nin (2014) ayrımını yaptığı özel ve kamusal patriyarki bağlamında değerlendirildiğinde özel alandaki patriyarkinin zayıfladığı ancak kamusal alanda kolektif olarak gerçekleştirilen kamusal patriyarkinin varlığını sürdürdüğü sonucu çıkarılabilir. Bu bağlamda Walby'nin işaret ettiği özel alandan kamusal alana taşınan patriyarkal pratikler, uzun yol şoförü eşi kadınları Goffmancı anlamda damgalama potansiyeli barındırmaktadır. Bu damgalama olasılığı kolektif olarak kadınların kamusal alanda var olmaları konusunda bir tehdit oluşturmaktadır. Sonuç olarak eşleri uzun yol şoförü olan katılımcılar bir çeşit geleneksel patriyarkinin modernleşmesi durumu ile karşı karşıya kalmaktadır.

Özel alanda erkek eşlerin evden uzakta olması nedeniyle kadınların erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet rollerini de yerine getirmesi onları bireysel olarak güçlendirmektedir.

Katılımcıların görece eğitilmiş ve kısmen meslek sahibi olmaları onların kamusal alanda güçlenmeleri bakımından bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu potansiyel sayesinde örgütlü alanda da faaliyet göstererek kolektif güçlenme için fırsat yaratabilecekleri öngörülebilir. Ancak kadınların kamusal alanda yer alarak kolektif güçlenme sürecini gerçekleştirebilmeleri için Türkiye’deki aile odaklı refah rejiminin değişmesi önem taşımaktadır. Aile odaklı refah rejiminde kadınlar eğitilmiş ve meslek sahibi olsalar bile patriyarkanın işleyişi değişmemektedir (Sallan Gül, 2009). Bu bakımdan kadınların istihdama katılması ve kamusal alanda daha çok yer aldıkları eşitlikçi bir güçlenme için toplumsal cinsiyet eşitliğini odağına alan refah politikalarının geliştirilmesi gerekliliği vardır. Kadınların annelik ve bakım rollerinden dolayı istihdama katılamadığı değerlendirildiğinde kreş, hasta ve yaşlı bakımı gibi hizmetlerin devlet tarafından üstlenilmesini sağlayacak politika ve programların geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bu durum eşleri evden uzakta çalışan ve yaşamlarının büyük bölümünü hem erkeklik hem de kadınlık rollerini üstlenmek zorunda kalarak yalnız geçirmek durumunda olan uzun yol şoförü eşi kadınların güçlenmesi bakımından daha önemli hale gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (1977) Dış Göç Akımının Türk Kadının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt 10. Sayı 1. s. 107-132
- Abadan Unat, N. (1984) Uluslararası Göç Akımının Kadınların Toplumsal Roller Üzerindeki Etkisi. Prof. Aziz Köklü’nün Anısına Armağan. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:535
- Abadan Unat, N., Mirdal, G. (2015) *Emancipation in Exile. Perspectives on the Empowerment of Migrant Women*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Press. İstanbul
- Abadan Unat, N., Mirdal, G. (2015) *Emancipation in Exile: Perspectives on the Empowerment of Migrant Women*. Bilgi Üniversitesi Press. İstanbul
- Adak, N. (2011) *Toplumun Temel Yapı Taşı: Aile. Kurumlara Sosyolojik Bakış*. Editör: Sevinç Güçlü. s. 27-62. Birey Kitabevi. İstanbul
- Biswas, T., Kabir, M. (2004) *Measuring Women's Empowerment: Indicators and Measurement Techniques*. *Social Change* 34. pp. 64-77
- Connell, R.W. (2016) *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul
- Dedeoğlu, S. (2000) *Toplumsal Cinsiyet Roller Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği*. *Toplum ve Bilim*. Sayı: 86. Güz 2000. s. 139-171
- Ercan, F., Özar, Ş. (2000) *Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış*. *Toplum ve Bilim*. Sayı: 86. Güz 2000. s. 22-72
- Esping-Andersen, G. (2011) *Tamamlanmamış Devrim*. İletişimYayıncılık A.Ş. İstanbul
- Hashemi, S.M., Schuler, S.R., Riley, A.P. (1996) *Rural Credit Programs and Women’s Empowerment in Bangladesh*. *World Development*. 24 (4). pp. 635-653

- Hochschild, A., Machung, A. (1989) *The Second Shift: Working Parents and Revolution at Home*. Viking Penguin Inc. Canada
- Goffman, E. (2014) *Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Çev. Ş. Geniş, vd. Heretik Yayınları. Ankara
- Gümüšoğlu, F. (2016) *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: 1928'den Günümüze*. Tarihçi Kitabevi. İstanbul
- Kandiyoti, D. (1988) *Bargaining with Patriarchy*. *Gender and Society*. Sep. 1988. Vol. 2. No. 3. Special Issue to Honor Jessie Bernard. pp. 274-290
- Kandiyoti, D. (2015) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Sosyal Dönüşümler*. Metis Yayıncılık. İstanbul
- Kandiyoti, D. (2021) *Ataerkil Pazarlık*. <https://feministbellek.org/ataerkil-pazarlik/> Erişim Tarihi: 21.03.2022
- Kümbetoğlu, B. (2015) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Bağlam Yayıncılık. İstanbul
- Mies, M. (1983) *Towards a Methodology for Feminist Research*. In Gloria Bowles & Renate Duelli Klein (Eds.). *Theories of Women's Studies*. pp. 117-140. Routledge and Kegan Paul. London
- Olsen, V. (1994) *Feminism and Model of Qualitative Research*. In *Handbook of Qualitative Research*. Ed: N. Denzin and Y. Lincoln. pp. 158-174. Thousand Oaks.CA: Sage
- Rowlands, J. (1997) *Questioning Empowerment: Working with Women in Honduras*. Oxfam Publication. Oxford
- Parasız, M.İ., Bildirici, M. (2002) *Modern Emek Ekonomisi*. Ezgi Kitabevi Yayınları. Bursa
- Parlaktuna, İ. (2010) *Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi*. Ege Akademik Bakış. Cilt 10, Sayı 4. Ekim 2010. s. 1217-1230
- Sallan Gül, S. (2009) *Refah Devletinin Dönüşümünde Kadın Haklarında Annelik Hakkından Çalışma ve Aile Sorumluluğuna Geçiş*. Süleyman Demirel Üniversitesi. Fen Edebiyat Fakültesi. İnsan Hakları Yıllığı. Yıl: 2009. Cilt: 27. s. 49 – 73. Isparta
- Toksöz, G. (2011) *Kalkınmada Kadın Emeği*. Varlık Yayınları. İstanbul
- Walby, S. (2014) *Patriyarka Kuramı*. Çeviren: Hülya Osmanağaoğlu. Dipnot Yayınları. Ankara
- Yılmaz, C. (2010) *Risk Kapıyı Kırınca Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*. Libra. İstanbul
- Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2012) *Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri*. Değişen Toplumda Değişen Aile İçinde. S. 39-64. Ed: Nurşen Adak. Siyasal Kitabevi. Ankara